

УДК 343.01:323.2:316.325(477)

Я.О. ЛАНТІНОВ, канд. юрид. наук,
Харківський національний університет імені
В.Н. Каразіна

МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Ключові слова: громадянське суспільство, кримінальне право, права людини, держава політика, законодавство про кримінальну відповідальність

Становлення і розвиток української державності, трансформація структури українського суспільства в цілому, мають, вочевидь, унікальні властивості. Широковідомий вираз: «Україна – не Росія» емоційно демонструє специфічність еволюції українського соціуму, який має істотні розбіжності з положенням усіх сусідніх країн. Наприклад, Російська Федерація відзначається надвеликою площею, федеральним устроєм та великими закладами корисних копалин, в той же час такі ознаки не характерні для України. Особливістю Республіки Білорусь є консервація суспільного устрою, а також членство у Митному Союзі та інших об'єднаннях з домінуванням Російської Федерації. Республіка Польща, Словацька республіка, Угорська республіка, Румунія – є країнами-членами Євросоюзу. Республіка Молдова характеризується надскладною внутрішньополітичною ситуацією, пов'язаною з триваючим конфліктом з приводу статусу Придністров'я. Явними є розбіжності з Турецькою республікою, яка намагається поєднати ісламську ідеологію з демократичним політичним режимом, та Республікою Грузія яка, порівняно з Україною, характеризується істотно меншими розмірами та відсутністю крупних промислових центрів.

Таким чином, специфіка становлення та розвитку українського суспільства та його

державності вимагає самостійної розвідки шляхів розвитку, з обережним відношенням до рецептів, які, хоча і довели свою результативність, але спрацювали не у тотожних умовах. Одним з таких «рецептів» й виступає теорія громадянського суспільства.

Теорія, а вірніше концепція, громадянського суспільства з'явилася та розвинулася у надрах євроатлантичної цивілізації. До родоначальників концепції громадянського суспільства відносять Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, або навіть Платона та Аристотеля [1, с.14–15]. Також, для концепції громадянського суспільства, вважаються фундаментальними праці Д. Юма, А. Фергюсона, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіля, Ш. Монтеск'є, Г. Гегеля, К. Маркса. Модерновий етап західної філософсько-політичної думки дістав свого виразу у працях К. Аллена, Г. Алмонда, Ф. Броделя, Р. Броуна, С. Верби, Ю. Габермаса, Ж. Ле Гофа, Р. Дарендорфа, Д. Кола, О. Ланге, М. Маркуса, К. Поппера, А. Тойнбі та інших [1, с.15].

У фокус уваги вітчизняних досліджень феномен громадянського суспільства потрапив в останнє десятиріччя минулого століття, співпавши з набуттям Україною незалежності. Становлення вітчизняної теорії громадянського суспільства було розпочато вивченням досвіду країн Західної Європи (Б. Цимбалістий, І. Лисяк-Рудницький) [1, с.16]. В подальшому розвиток концепції громадянського суспільства здійснюється у працях українських філософів, соціологів, політологів та юристів – В. Баркова, Ю. Баумана, В. Беха, А. Білоуса, М. Бойчука, Ю. Васильчука, А. Волкова, М. Воронова, В. Гаєця, О. Горпинич, Н. Гурорової, А. Дергачова, В. Ільїна, Б. Замборовського, А. Карася, Ю. Корнілова, В. Костицького, А. Кочеткова, В. Коцюбинського, Б. Кухти, М. Лукашевича, А. Мацюка, М. Мокляка, М. Михальченка, О. Оніщенка, Р. Павленка, І. Паська, Я. Паська, В. Полохала, М. Панова, Р. Рябова, П. Рябчука, Н. Розенфельд, В. Селіванова, С. Семенця, О. Скакун, О. Скрипнюка, А. Слюсаренка, С. Сухачова, М. Недашківської, М. Томенка, М. Ткаченка, М. Трубникова, В. Шамрая, Л. Шкляра,

В. Шинкарука, Г. Щедрової, С. Фареника, І. Хмелька та інших.

Проте слід відмітити, що на сьогодні, в Україні відсутні монографічні дослідження присвячені аналізу взаємозв'язків громадянського суспільства та кримінального права, також відсутні розвідки здатності чинного законодавства про кримінальну відповідальність охороняти належне формування та функціонування громадянського суспільства та його інститутів, а також не визначено наявності та зміст потенційних перешкод досягненню бажаного становища у цій сфері. Так, як найближчі, можна вказати дисертаційні дослідження О. Романенко «Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізми її реалізації» [2] та С. Лихової «Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження)» [3].

Великий вклад в наукове обґрунтування доцільності вивчення та сутнісної характеристики громадянського суспільства у кримінальному, кримінально-виконавчому праві та кримінології здійснив В. Трубников, зокрема у праці «Человек, наука и законы развития в новом гражданском обществе» та багатьох інших [4].

Таким чином, слід визнати наявність потреби у цілісному, комплексному, монографічному дослідженні проблеми встановлення взаємовідношення кримінального права і громадянського суспільства, з'ясуванні можливостей використання кримінально-правового механізму у рамках державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та розробки шляхів вдосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність.

Метою статті є перевірка гіпотези про те, що кримінальне право може і має бути застосоване для охорони формування та розвитку громадянського суспільства. Підтвердження гіпотези пропонується здійснити шляхом обґрунтування окремих положень нижчого ран-

гу із застосуванням певних наукових методів пізнання, у тому числі:

а) в Україні державна політика спрямована на сприяння розвитку громадянського суспільства (дослідження законодавства, дедуктивний та індуктивний методи);

б) кримінальне право є частиною державної політики (аксіоматичний метод);

в) специфіка кримінального права дозволяє сприяння розвитку громадянського суспільства і є доцільною (аксіоматичний метод, дедуктивний метод);

г) кримінально-правовий механізм має обмеження і має застосовуватись у комплексі з іншими складовими державної політики (аналіз та порівняння, системний метод).

Співвідношення «людина – (громадянське) суспільство – держава» є фактичним стрижнем усіх суспільствознавчих досліджень. Зрозуміло, що присутні у масиві громадсько-політичної думки погляди розрізняються не лише за змістом визначення названих категорій чи їх співвідношення, але й навіть за світоглядними та методологічними засадами. Втім природно, що підґрунтям наукового юридичного дослідження має бути не містичне чи ідеологічне вчення, але виключно така теорія пізнання, яка ґрунтується на вивченні об'єктивних закономірностей розвитку соціуму. Отже, в рамках цього дослідження пропонується виходити з того, що опрацьовуючи питання про зміст категорії «державна політика» обирати слід ті визначення, які не долучають емоційно окрашені ознаки на кшталт «сакральна», «послідовна» тощо.

Очевидним є, що концепт «державна політика» утворюється поєднанням двох окремих термінів – «державна» і «політика». «У сучасній літературі зустрічається понад 140 визначень держави і різноманітні її типології – пише В. Малиновський – Однак всі вони зводяться до двох підходів розуміння сутності держави. Перший розглядає державу як систему владних відносин, а інший – більш широкий, вбачає в ній політичний режим» [5, с.7]. На думку В. Малиновського держава є механізмом забезпечення спільного інтересу,

речей вигідних усім: забезпечення порядку і безпеки, дотримання правил взаємодії, прийнятне й можливе за певних умов вирішення соціальних суперечностей, а отже, здобуття знань про навколишній світ, удосконалення умов життя людини та ін. [5, с.9]. Така позиція поєднує сучасних вітчизняних дослідників і не має заперечень у сучасній юридико-політичній думці, в якій формулюються визначення терміну «державна політика». Наприклад, І. Петренко визначає «державну політику», як «діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів... з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства» [6]. Акцентують увагу на діяльнісному характері державної політики також Н. Нижник та С. Мосов, ототожнюючи її з державним управлінням – «У найбільш загальному розумінні державне управління розглядається як діяльність системи та окремих органів і установ державної влади з вироблення та здійснення регулюючих, організуючих і координуючих впливів на різноманітні сфери суспільства, суспільні відносини (об'єкт державного управління) з метою задоволення їх потреб, що змінюються [7, с.57].

Втім, слід визнати, що поняття «державна політика» досі залишається у фокусі наукової дискусії, що означає можливість зміни, як його розуміння так й усієї парадигми дослідження. «Можна констатувати, що проблемне поле державного управління його концептуальна демаркація в сучасній науковій думці ще до кінця не визначено» – зазначає Ю. Куц і слушно додає, що оскільки державне управління є вираженням не лише виконавчої влади, а й інших гілок владної структури – законодавчої та судової, – воно є поняттям ширшим, ніж поняття «виконавча влада». Отже, усвідомлюючи певну плинність розуміння категорії «державна політика» слід обрати його широке розуміння, обґрунтоване на дисертаційному рівні В. Тертичкою – «Державна політика в широкому розумінні цього терміна може визначатися як вибір державними інституціями

між діяльністю та бездіяльністю з розв'язання суспільних проблем» [8, с.3].

Таким чином, узагальнюючи аналіз доробку дослідників у галузях державного управління, соціології, теорії держави та права, конституційного права та використовуючи понятійний апарат близький до потреб кримінального права можна виокремити сутність державної політики, її об'єкт та суб'єктів. Сутність державної політики полягає у:

а) прийнятті управлінських рішень (виборі варіантів розвитку);

б) юридичному закріпленні управлінських рішень (виданні правових актів (нормативних чи індивідуальних)).

в) виконанні управлінських рішень.

Об'єктом державної політики виступає розвиток суспільства України.

Суб'єктом державної політики виступають органи державної влади.

Отже, як продемонстровано, юридична (правова) діяльність є іманентною складовою державної політики, однією з форм її прояву. Така позиція широко підтримана у сучасній теоретико-правовій науці – «...соціальне призначення права щодо держави проявляється як підстава та засіб реалізації державної політики. Ефективно реалізовані функції права сприяють встановленню та охороні режимів законності і правопорядку, надають правової форми процесу організації і діяльності державних органів, установ, їх посадових осіб; функціонально активне право слугує еталоном міри свободи людини та громадянина, визначає взаємні з державою права та обов'язки» [9, с.343]. Таким чином *підтверджено, що юридична діяльність, як правотворча так й правозастосовна, є формами державної політики в Україні.*

Праці вказаних вище дослідників та широка наукова дискусія організована у межах численних наукових та науково-практичних конференцій (у тому числі і міжнародних) виступили науковим підґрунтям розробки, прийняття та введення у дію нормативно-правових актів спрямованих на формування та розвиток громадянського суспільства в

Україні. Таким чином, слід визнати, що доробок вітчизняної науки щодо з'ясування поняття громадянського суспільства, його ознак, форм, інститутів та функцій втілено у державну політику, яка у свою чергу, є науково обґрунтованою.

Правове забезпечення функціонування громадянського суспільства є комплексом норм запроваджених у ряді нормативно-правових актів, зокрема це: Конституція України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про безоплатну правову допомогу», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про доступ до публічної інформації», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про інформацію», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про об'єднання громадян», «Про організації роботодавців», «Про організації самоорганізації населення», «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про соціальний діалог в Україні», «Про соціальні послуги», а також положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенцій про захист прав людини і основоположних свобод, проти корупції. Крім того слід враховувати Постанову Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», а також Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5.04.2012 р. № 220-р «Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд».

Указом Президента України від 24.03.2012 р. № 212/2012 затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові

заходи щодо її реалізації. Відповідно до зазначеного Указу Президента України, виходячи з необхідності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, запроваджується державна стратегія спрямована на утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного та сталого розвитку держави. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергових заходів щодо її реалізації» містить фундаментальне положення, яким *громадянське суспільство* визначається як *стан суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації*. До складових такого стану Указом відносяться: створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова; вільне вираження поглядів і переконань; свобода об'єднань; свобода зборів; участь громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні [10].

Отже, в Україні *державна політика спрямована на формування та розвиток громадянського суспільства*, як засіб реалізації основоположних права і свобод людини і громадянина. У свою чергу, правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам є завданням Кримінального кодексу України [11], а відповідно, й кримінального права. Результатом цього міркування є висновок, що *з'ясування місця та ролі кримінального права у становленні та розвитку громадянського суспільства в Україні відноситься до предмету науки кримінального права і є додатним для застосування методів пізнання властивих для цієї галузі юридичної науки*. Додатковим підтвердженням цього умовиводу є те, що і в Указі Президента України «Про затвердження Стратегії державної політики сприяння розвитку гро-

мадянського суспільства в Україні та першочергових заходів щодо її реалізації» і в інших нормативно-правових актах регламентуючих формування та функціонування громадянського суспільства в Україні, одним з завдань державної політики визнається запобігання та протидії корупції, що входить також й до предмету кримінального права. Зрозуміло, що запобігання та протидії корупції є лише одним з аспектів, в яких відбувається перетинання феноменів громадянського суспільства та кримінального права. Це у свою чергу, потребує дослідження системи взаємозв'язків та взаємовпливів між кримінальним правом та громадянським суспільством, а також, потребує виявлення можливостей кримінального права щодо охорони розвитку громадянського суспільства в Україні. Тим більш, що дослідження нормативної бази державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства демонструє, що основним фактором розбудови громадянського суспільства визнається ініціативна діяльність громадян України, їх самоорганізація, в той час як діяльність органів державної влади, і в галузі кримінальної юстиції зокрема, має бути додатковою – сприяючою. При чому, кримінально-правові засоби не розглядаються як основні, але навпаки, мають лише доповнювати інші державно-правові засоби впливу.

Таким чином встановлено, що в Україні здійснюється державна політика спрямована на формування та розвиток громадянського суспільства. Підтверджено, що юридична діяльність, як правотворча так й правозастосовча, є формами державної політики в Україні, яка полягає у прийнятті управлінських рішень (виборі варіантів розвитку), їх юридичному закріпленні (виданні правових актів (нормативних чи індивідуальних)), та виконанні управлінських рішень.

Розроблення, прийняття та введення у дію значної кількості нормативно-правових актів свідчить про активну державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Запроваджена система норм є результатом тривалої та комплексної наукової

діяльності в галузях філософії, політології, соціології, теорії держави та права, конституційного права, висновки якої таким чином зафіксовано, і можуть бути відправним пунктом для наукових досліджень окремих галузей юридичної науки, зокрема кримінального права. Одним з таких висновків є поняття громадянського суспільства, як стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації.

З'ясування місця та ролі кримінального права у становленні та розвитку громадянського суспільства в Україні відноситься до предмету науки кримінального права і є придатним для застосування методів пізнання властивих для цієї галузі юридичної науки, втім кримінально-правові засоби не мають розглядатися як основні, але навпаки, мають лише доповнювати інші державно-правові засоби впливу.

Для сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні необхідно з'ясувати: які кримінально-правові норми заважають його розвитку, а яких не вистачає. Необхідним, вбачається, порівняння принципів кримінального права з принципами громадянського суспільства і здійснення корекції за необхідності. Також за необхідне вважається дослідження здатності вчення про кримінально-правовий механізм бути теоретичною базою вивчення місця та ролі кримінально-правового впливу у державній політиці сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії : монографія / М. А. Бойчук. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
2. Романенко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізми її реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Романен-

ко Олексій Володимирович ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 19 с.

3. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Лихова Софія Яківна ; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 39 с.

4. Трубников В. М. Человек, наука и законы развития в новом гражданском обществе / В. М. Трубников // Від громадянського суспільства – до правової держави : тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. С. 396–405.

5. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 558 с.

6. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм / І. Петренко [Електронний ресурс] // Віче. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2566>.

7. Нижник Н. Р. Про державне управління, об'єкт і предмет його теорії / Н. Р. Нижник, С. П. Мосов // Вісник УАДУ. – 2000. – № 3. – С. 56–61.

8. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія держ. упр.» / В. В. Тертичка ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2004. – 36 с.

9. Рудик Ю. В. Співвідношення права та держави: функціональний аспект взаємодії / Ю. В. Рудик // Ученые записки Тавричesk. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2008. – № 2. – Т. 21 (60). – С. 342–346.

10. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергових заходів щодо її реалізації» : від 24.03.2012 р., № 212/2012 [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>.

11. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

Лантінов Я. О. Місце кримінального права в державній політиці сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні / Я. О. Лантінов // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 561–566 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12ljocvvi.pdf>

Визначено місце кримінального права у державній політиці з формування та розвитку громадянського суспільства в Україні та з'ясовано шляхи приведення до відповідності завданням забезпечення пріоритету прав людини та перетворення держави на правову.

***

Лантінов Я.А. Место уголовного права в государственной политике содействия развитию гражданского общества в Украине

Определено место уголовного права в государственной политике по формированию и развитию гражданского общества, а также выяснены пути приведения в соответствие задачам обеспечения приоритета прав человека и превращение государства в правовое.

***

Lantynov Ja.O. Place of Criminal Law in the State Policy of Promoting the Development of Civil Society in Ukraine

The article deals with the definition the Criminal Law place in the Ukrainian policy trends to civil society development and the transformation of the state to legal.